

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Osmanlı Devleti Son Döneminde Eğitim Kurumlarında Okutulan Tarih Kitapları History Books Taught In Educational Institutions During The Last Period Of The Ottoman Empire*

Safiye Işıl KARATUTLU

Uzman, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
karatutlusafiyeisil@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-9911-4870

Mehmet Suat BAL

Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
suatbal@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0002-1426-9452

Öz: Ortak bir tarih bilinci ve düşüncesi oluşturmayı amaçlayan devletler eğitime büyük önem verir. Örneğin ortak bir tarih bilinci ve düşüncesi oluşturmayı amaçlayan devletler eğitimde modern ve yalın bir tarih öğretimi sağlamak adına eğitime önemli derecede ehemmiyet verir ve çalışmalarını bu amaçla oluştururlar. Devletleri'n oluşturdukları bu tarih anlayışını yeni nesillere aktarıp modern ve yalın bir tarih öğretimi sağlamak için tarih ders kitapları hazırlarlar. Söz konusu bu devletlerden biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nda da tarih dersleri ve tarih kitaplarına gerekli itina ve özen hassasiyetle gözetilip önemsenmiştir. Tanzimat Dönemi ile birlikte Tarih dersi ve Tarih kitapları ile ilgili gelişmelerin başladığını ifade edecek olsak da tarih derslerinin erken dönemlerde var olduğu görülmektedir. Tarih dersi ve kitaplarının varlığından İslam dönemine kadar bahsedebiliriz. İslam tarihi esas alınıp ilk İslam devletlerine bakıldığında tarih dersi ve kitaplarının bu devletlerde var olduğunu görmekteyiz Osmanlı Tarihi, İslam Tarihi dersleri Tanzimat'tan önce de okullarda okutulmaktaydı. Tarih-i Umûmî dersleri yani genel tarih dersleri ise Yüksekokullarda okutulmaktaydı. Zaman içerisinde bu durum bazı değişikliklere uğramış ve 1923 yılına kadar devam edip gelmiştir. Fakat 19. yüzyıldan itibaren ülkede tarih yazımının Batılılaşmaya başlaması bazı değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. İlköğretimden yükseköğretime kadar 1869 tarihli Maarif-i Umûmiye Nizamnamesinden tüm eğitim kademelerindeki okullarda okutulan derslerin yanı sıra "Muhtasar Tarih-i Osmanî", "Tarih-i Umûmî ve Tarih-i Osmanî", "Muhtasar Tarih ve Coğrafya" ve "Tarih-i Umûmî" gibi birçok derse de verilmiştir. Bu derslerin yanı sıra birçok tarih ders kitabı yayımlanmıştır. Yayımlanan bu tarih kitaplarının çoğu Tanzimat döneminde görülmekle beraber bu kitaplar içerisinde batı etkisinin en fazla görüldüğü kitaplar ise Tarih-i umumiler olmuştur. Yusuf Akçura Tarih-i Umûmî kitaplarındaki Batı etkisini örnekleriyle ortaya koyan önemli bir isimdir. Osmanlı Devleti'nde yazılması amaçlanan Tarih-i Umûmî kitapları ise dönemin siyasi lideri II. Abdülhamid tarafından sınırlandırılmış ve istenildiği gibi ders programlarında okutulamamıştır. Bu dönemde Ders kitapları yoğun incelemelere tabi tutuluyor ve sakıncalı görülen kelimeler ise yasaklanıyordu. II. Abdülhamit Döneminde özellikle "Ermeni" ifadesinin geçtiği kitaplar toplatılarak müfredattan kaldırılıyordu. Tarihi Umumiler genel olarak Osmanlı dönemi hakkında bilgi veriyor ve hükümdarların hayatları kısaca anlatılıyordu. Tarihi

* Bu makale 5 Eylül 2023 Tarihinde Sakarya Üniversitesi'nde Tarih Eğitimi Sempozyumunda; "Osmanlı Devleti Son Döneminde Eğitim Kurumlarında Okutulan Tarih Kitapları" başlıklı bildirinin geliştirilmesi sonucu oluşturulmuştur.

Geliş Tarihi:06.05.2024

Kabul Tarihi:17.08.2026

Yayın Tarihi:31.08.2026

Atıf: Karatutlu, S.I. & Bal, M.S. (2026). Osmanlı Devleti Son Döneminde Eğitim Kurumlarında Okutulan Tarih Kitapları . *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 722-735. Doi: 10.33437/ksusbıd.1479627

Umumileri de ders kitabı olarak okutmak isteyen isimlerin başında Mizancı Murat Bey, Hakkı Bey, Binbaşı Ali Tevfik Bey gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Tarih Eğitimi, Tanzimat Dönemi, II. Abdülhamit, Tarih Ders Kitapları.

Abstract: States that aim to create a common historical awareness and thought attach great importance to education. For example, states that aim to create a common historical consciousness and thought attach great importance to education in order to provide a modern and simple history education and create their studies for this purpose. They prepare history textbooks in order to transfer this understanding of history created by the states to new generations and provide a modern and simple history teaching. In the Ottoman Empire, one of these states, history lessons and history books were given due care and attention. Although we would like to state that the developments regarding History lessons and History books began with the Tanzimat Period, it is seen that history lessons existed in the early periods. We can talk about the existence of history lessons and books as far back as the Islamic period. When we look at the first Islamic states based on Islamic history, we see that history courses and books existed in these states. Ottoman History and Islamic History courses were taught in schools before the Tanzimat. General History courses, that is, general history courses, were taught in Higher Schools. This situation underwent some changes over time and continued until 1923. However, the Westernization of historiography in the country since the 19th century brought with it some changes. In addition to the courses taught in schools at all levels of education from the Maarif-i Umumîye Regulation dated 1869, from primary education to higher education, "Contracted History-i Osmanî", "Tarih-i Umumî ve Tarih-i Osmanî", "Contracted History and Geography" and "Tarih-i Umumî" has also been given to many courses such as. In addition to these courses, many history textbooks have been published. Although most of these history books published were seen in the Tanzimat period, the books in which the western influence was seen the most were the Tarih-i Umumîs. Yusuf Akçura is an important name who reveals the Western influence in his General History books with examples. Intended to be written in the Ottoman Empire The General History books are written by the political leader of the period, II. It was limited by Abdulhamid and could not be taught in the curriculum as desired. During this period, textbooks were subjected to intense scrutiny and words deemed objectionable were banned. II. During the reign of Abdulhamid, books containing the word "Armenian" were collected and removed from the curriculum. Historical Generals gave general information about the Ottoman period and the lives of the rulers were briefly described. Mizancı Murat Bey, Hakkı Bey and Major Ali Tevfik Bey are among the names who want to have Historical Publications taught as textbooks.

Key Words: Ottoman Empire, History Education, Tanzimat Period, II. Abdulhamit, History Textbooks.

GİRİŞ

Bu araştırmanın amacı, Osmanlı Devleti'nin son döneminde eğitim kurumlarında okutulan tarih ders kitaplarını inceleyerek söz konusu eserlerin tarih öğretimine, tarih bilincinin oluşumuna ve dönemin eğitim anlayışına katkılarını ortaya koymaktır. Çalışmada, tarih ders kitaplarının içerikleri, ele aldıkları tarih anlayışı, kullandıkları yöntem ve anlatım biçimleri ile dönemin siyasi, sosyal ve kültürel şartları arasındaki ilişki değerlendirilmektedir. Ayrıca tarih ders kitapları aracılığıyla öğrencilere kazandırılmak istenen millî, dinî ve siyasî değerlerin belirlenmesi hedeflenmektedir. Araştırmanın kapsamını, Osmanlı Devleti'nin son döneminde özellikle II. Meşrutiyet yıllarında ve sonrasında eğitim kurumlarında okutulan tarih ders kitapları oluşturmaktadır. Bu doğrultuda rüştiye, idadi, sultani ve diğer resmî eğitim kurumlarında kullanılan tarih kitapları incelenmiş; eserlerin içerik, amaç ve yöntem bakımından benzer ve farklı yönleri değerlendirilmiştir. Çalışma, tarih öğretiminin Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki gelişimini ve Cumhuriyet dönemi tarih eğitimine bıraktığı mirası ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Toplumların birlik ve düzenini meydana getirmek için toplumlara ortak bir tarih şuuru kazandırmak gerekmektedir. Bu sebeple ortak bir tarih bilinci ve düşüncesi oluşturmayı amaçlayan devletler eğitime büyük önem verir ve eğitime gerekli hassasiyeti özeni göstermekle beraber eğitim üzerinde ehemmiyetle dururlar. Devletler oluşturdukları tarih anlayışını yeni nesillere aktarmak için tarih ders kitapları hazırlarlar. Bu durumun en güzel örneğini Osmanlı Devletinin dağılma döneminde görmekteyiz. Bu dönemde Osmanlı Devleti ortak bir tarih şuuru oluşturmak için tarih derslerine ve ders kitaplarına büyük önem vermiştir (Özbaran,1992:131). Tanzimat dönemi Osmanlı eğitim sisteminde modernleşme sürecinin ilk ve önemli basamağını oluşturur. Tarih ders kitaplarında görüldüğü üzere Türkçülüğün ortaya çıkmasında ve Türkçenin öneminin anlaşılmasında da bu dönem oldukça mühim bir yer tutmaktadır buna örnek vermek gerekirse Ahmet Cevdet Paşa gibi önemli tarihçiler ve

İmparatorluğun önde gelen aydınları anlaşılır yazılarını bu dönemde Türkçe ile yazmaya başlamışlardır (Ortaylı, 2008:107).

Tanzimat döneminde yapılan yeniliklerde eğitim başı çekmektedir. İlerleyen yıllarda Tanzimatçıların en başarılı olduğu sahanın da eğitim olması ise dikkate değerdir (Akpınar, 2002: 39). Zaman içerisinde Tanzimat aydınları eğitimin önemini kavramışlar, bu alanda yenilikler yapmaya başlamışlardır ve bu yenilikler çerçevesinde hiç olmadığı kadar eğitim bilimi üzerine kitaplar yazmışlardır (Akyüz, 1993: 137). “Meclis-i Maârif-i Umumiye” nin kurulması Tanzimat döneminde eğitim ile ilgili gelişmelerde ilk sırada yer almaktadır (Kodaman, 1991: 11). İlerleyen süreçte ise 1851’de Osmanlı Devleti’nde “Encümen-i Daniş” kurulmuştur (Kodaman, 1991: 13). Türkiye’de tarih eğitiminin kurumsallaşması ve ders olarak okullarda yer almaya başlaması 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle başlamıştır. Tarih-i Osmani ve Tarih-i Umumi biçiminde verilen tarih dersleri, II. Abdülhamit döneminde kaldırılmıştır (Şimşek, 2013: 1). Tarih derslerinin gelişimini anlatan birçok makale yayımlanmıştır ve yayımlanan Ali Suavi makalesi bunun en güzel örneğini oluşturmuştur. Ali Suavi Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu durumu Muhbir ’deki yazıları ile duyurmaya çalışmıştır. Onun makalesine göre Tarih yazıları ile Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu durum halka bu yazıları ile anlatılabilir. Ali Suavi, yayınladığı Ulum gazetesinde Türklerin eski bir uygarlığın temsilcileri olduklarını ve İslam uygarlığının gelişmesine büyük bir katkıda bulunduklarını ispatlamaya da çalışıyordu. Ayrıca Ali Suavi bir başka yazısında medreseler hakkında sunduğu çözüm önerileri arasında Medreselerin üç şubeye ayrılmasını ve birinci şubede okutulması gereken dersler arasında tarih dersinin de yer alması gerektiğini teklif etmiştir (Sarıkaya, 1997: 95-96). Müfredatta okutulan derslerin incelenmesi için Fransız eğitim sistemini örnek alarak kurulan Encümen-i Daniş’in önemli bir yeri vardı ve görevleri arasında şunlar yer almaktaydı: Müfredat için hazırlanan ders kitaplarını tercüme ve telif etmek, ülkede eğitimi yaygınlaştırmak, anlaşılır bir Osmanlıca ile tarih, dil ve edebiyat ve bu alanlarda yeni kitaplar kaleme almak. Encümen-i Daniş’in kurulması ile beraber eğitim sisteminde yeni ders kitaplarının yazılması hususunda kararlı ve emin bir duruş sergilenmiştir. Eğitim ve öğretim sürecinin en önemli unsurlarının başında ders kitapları gelmektedir. Bu kitaplar içerisinde Tarih ders kitapları da toplumun siyasi ve sosyal yapısını yansıtmaları bakımından önemli bir görev üstlenir. Bu açıdan kitaplar öğretim programları çerçevesinde, öğrencilerin kişilik, değer, inanç ve yaşam tarzlarının ortaya çıkmasında oldukça önemlidir (Demircioğlu, 2013:120). Osmanlı Devleti’nde, yönetim anlayışı tarih kitaplarına yansımıştır. Tanzimat’tan sonra birçok tarih ders kitabı yayımlanarak okutulmaya başlanmıştır. Yayımlanan tarih ders kitaplarının da batının etkisi önemli ölçüde göze çarpmaktadır. Avrupa örnek alınarak yazılan Süleyman Paşa’nın 1876’da yazdığı ilk Tarih-i Umûmî kitabı, “*Tarih-i Âlem*” olmuştur Modern Avrupa devletleri örnek alınarak 1876’da Süleyman paşa tarafından kaleme alınan “*Tarih-i Umumi*” kitabı bu dönemde “*Tarih-i Alem*” adı ile okurlara sunulmuştur (Çapa, 2012: 6). Yine modern batı Avrupa’nın etkisi ile teşekkül eden eserler ise şu şekildedir: Selim Sabit “*Muhtasar Tarih-i Osmani*” İbrahim Necati “*Yeni Osmanlı Tarihi*”, Abdurrahman Şeref “*Tarih-i Devlet-i Osmaniye*”, Ali Cevad “*Muhtasar Osmanlı Tarihi*” (Çapa, 2012: 6). Ayrıca ders kitaplarının bir kısmının Türk milleti hakkında yanlış bilgiler vermesi üzerine bu durumdan rahatsız olan bazı milliyetçi yazarlar yeni bir kitap yazılması için teşvik edici çalışmalar yapmışlardır. Çünkü başka bir dilden kendi dilimize çevirisi yapılan bu eserler İngilizce ve özellikle Fransızcadan çevrilerek yazılmaya çalışılmıştır (Çapa, 2012: 6). Osmanlı Devleti’nin yükseköğretim kurumu olan Darülfünun’a baktığımızda ise Felsefe Tarihi, Dinler Tarihi, Umumi Tarih dersleri ve kitaplarının okutulduğunu görürüz. İçinde çoğunlukla tarih kitaplarının bulunduğu önemli eserler Paris’ten kütüphane için satın alınmıştır. Kütüphane için getirilen kitapların farklı dilde olması nedeniyle dersler için hazırlanan kitapların anlaşılması için Tercüme Cemiyeti kurulmuştur (İhsanoğlu, 1992: 413-414).

Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Eğitim Kurumlarında Okutulan Tarih Kitapları

Tarih ders kitaplarında Osmanlı hanedanı ve İslam tarihi ile alakalı bölümler bu eserlerin önemli kısmını meydana getirmiştir fakat Osmanlı Devleti’nden öncesi tarihlere ise daha az ehemmiyet gösterilmiştir. Okullarda tarih kitapları ve tarih dersinin programlara girmesi ile farklı bir anlayış ortaya çıkmış ve kitaplar farklı metotlarla yazılmıştır. Siyasi olayların yoğun bir şekilde işlendiği kitaplarda kültürel ve sosyal olaylara da yer verilmiştir. Okullarda okutulmak için yazılan kitapların ilk örneğini Ahmed Vefik Paşa’nın Rüstiye okulları için yazdığı “*Fezleke-i Tarih-i Osmanisi*” oluşturmaktadır (Erkan, 2017: 404). Padişahların siyasi ilişkileri ve hayatlarını konu edinen kitap oldukça önemli bir kaynak olarak görülmüş ve ders kitabı şeklinde okutulmuştur. İçindekiler kısmının görselini eklediğimiz (bkz.

Ek 3) kaynağın 34 kısmından oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu kitap her hükümdar dönemini bir kısım olarak ele almıştır. Eser mukaddime ile başlamakta ve Cami-i Kabir ifadesi bulunan başlık ile sona ermektedir (Ahmet Vefik: 1302,295).

Okullarda farklı bir kitap olarak okutulmak için kaleme alınan Süleyman Paşa'nın "*Tarih-i Âlem*" kitabı ve Abdurrahman Şeref Bey'in "*Tarih-i Devlet-i Osmaniye*" kitabı da bu konuda önemli eserlerdir (Koçak, 1998: 18). Hazırlanan kitapların bir kısmı Fransızca tarih kitaplarının etkisi altında yazılmıştır. Ahmed Vefik Paşa ve Süleyman Paşa gibi milliyetçi düşünürler tercüme eserlerde Türk tarihine az yer verilmesinden ve Türk milleti hakkındaki yanlış bilgilerden rahatsız olmuşlardır. Bu rahatsızlıklarından dolayı milliyetçi aydınlar Milli tarihe önem veren ders kitapları hazırlamışlardır. Bu Ders kitapları içerik ve öğretim seviyesi açısından 1880'den sonra farklılaşmaya başlamıştır. Örneğin II. Abdülhamid devrinde Ali Tevfik'in "*Fezleke-i Tarih-i Umumi*" kitabı okullarda ders kitabı olarak okutuluyordu (Tuncay, 1977: 276).

Halkı hükümdara karşı ayaklanmaya yönlendiren ve Fransız İhtilalinin etkilerinden dönemin gençlerini uzak tutmak için okullarda genel tarih dersleri ve kitapları yasaklanmıştır fakat Osmanlı tarihi okutulmaya devam edilmiştir. Türkçe yazılan Umumi Tarihlerde Fransız ekolünün hâkim olmasından dolayı bu tarih dersleri yasaklanmıştı (Türk, 2016: 204). Umumi tarih derslerinin yasaklanarak tedbir alınmasının sebebi Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumun isyan açısından gayet elverişli olması idi.

Fikir akımlarının yayılması halkı da etkilemekteydi. Dağılmayı önlemek amacıyla Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu savaş döneminde ortaya çıkan Osmanlılık düşüncesi, ülkede yaşayan insanları din, dil, ırk ayrımı yapılmaksızın bir arada tutacak unsur olarak görülüp ülkede uygulanacak ve siyasi birlik şeklinde her alanda kendini gösterecektir. Osmanlılık düşüncesi eğitim alanında ağırlığını hissettirmiştir. Yayınlanan ders kitaplarında, ders işleniş şekline de yansımıştır. Osmanlılık düşüncesini savunan, Meşrutiyet yanlısı olanlar dönemin hükümdarı II. Abdülhamit'e karşı gelmişlerdir. Karşı olunan düşüncelerin başında ise Abdülhamit'in uygulamış olduğu eğitim sansürü gelmekteydi (Türk, 2016: 121). II. Meşrutiyet dönemi, eğitimde büyük yeniliklerin yaşandığı bir dönem olamamıştır. Bunun nedeni Sultan'ın uygulamış olduğu baskıcı politikadır. Bu dönemin aydınları, Sultanın baskıcı politikasının yeniliklere engel olduğunu düşünürler. Aydınlar Meşrutiyet döneminde toplum içerisinde fikir ayrılığının çok fazla olduğunu, fikir ayrılıklarının ortak bir karar almaya ve uygulamaya engel olduğunu belirtmişlerdir (Türk, 2016: 122).

II. Abdülhamit, kişisel olarak eğitimin önündeki en büyük engel olarak görülmekteydi. Dönemin siyasi havası ve otoritesi karşısında halkında yeniliklere karşı isteksiz ve tepkisiz olduğu anlaşılmaktaydı. Eğitim alanında gerekli ve yeterli girişim yapılamamışsa da, eğitim sorunları dergiler ve genel basında ilk kez yer almış ve tartışılarak, orijinal görüşler ortaya çıkmıştır (Akyüz, 1999:137). Tartışmalar neticesinde ders kitaplarındaki aksaklıkların görülmesi üzerine Ahmet Mithat gibi yazarlar 1889'da "*Küçük Tarih-i İslam*", 1890'da "*Osmanlı Tarihi*", adlı eserleri yazmıştır. Önemli bir aydın olan Ahmet Rasim'in 1908 yılında yazdığı tarih kitabı ise Ahmet Mithat'ın düşündüğü şekilde yazılmıştır. Ahmet Rasim, Ahmet Mithat gibi geçmişe ideolojik ve romantik bir tarih çerçevesinde bakıp yazmıştır. İdadilerde okutulmak üzere Ahmet Rasim, dört ciltlik resimli ve haritalı bir "*Osmanlı Tarihi*" yazmıştır. Bu dört ciltlik "*Osmanlı Tarihi*", Oğuzların Anadolu'ya geçişlerinden, Abdülaziz Dönemine kadar olan konuları içine almaktadır. Ahmet Rasim konuları öğretici tarzda anlatarak sayfa altlarında önemli bilgi ve alıntılar sunmaktadır (Tekin, 1994: 15). Bu eserin öğretici tarzda yazılmış olması öğrenciyi ezbercilikten uzaklaştırıp, öğrenciye gerçek öğrenmeyi yani kavramsal öğrenme modeline ulaşmasını sağlıyordu. Özellikle bu şekilde anlatımın ve öğrenmenin öğrencilerde daha faydalı olacağı söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin de sayısı fazlaca olan tarih kitaplarının birçoğunun yarışma yoluyla hazırlatıldığı görülmektedir. Kitapların hikâye yöntemiyle yazılması, kitaplarda karşılaştırma yapılmadan güzel hareketlerin övülmesi, kötü hareketlerin de ayıplanması istenmektedir. Ayrıca hazırlanacak kitabın yüz sayfa olması istenmekteydi ve yarışmada birinci ve ikinci olan kişiye de para ödülü verilecekti (Çapa, 2012: 5). Yazılacak olan kitabın belirli usul ve esaslar çerçevesinde yazılması gerekmekteydi. Kitabın içeriği kadar şekline ve sayfa sayısına da şartnamede karar verilmekteydi. Yazılan kitaplarda tarihin öğrencilere tekrar edilmek yoluyla öğretilmesi amaçlanmaktaydı (Baymur, 1945: 7-10). Bu şartlar doğrultusunda yayınlanan ilk kitaplar İbrahim Necati'nin "*Yeni Osmanlı Tarihi*"

kitabı ve Selim Sabit'in "*Muhtasar Tarih-i Osmani*" kitabı olmuştur. Selim Sabit Efendi yurt dışında eğitim alarak izlenimlerini kitaplarına yansıtmıştır. Rüşdiyeler de okutulan "*Muhtasar-ı Tarih-i Osmani*" kitabında Sultan Abdülaziz'in öldürülmesi ile ilgili yazdığı yazı nedeniyle kitapları toplatılmıştır (BCA: MF. MKT. 00004.003.002) (bkz ek 2.)

İlk baskısı yapılan Ali Cevad'ın, "*Muhtasar Osmanlı Tarihi*" kitabının da bu dönemde olduğu bilinmektedir. Baskısı yapılan bu kitapların ders kitabı olarak okutulup okutulmadığı hakkında kayıt bulunmamakla beraber tarih öğretiminde yararlanıldığı bilinmektedir. Bazı "*Tarih-i Umumi*" kitaplarının II. Abdülhamit döneminde yayınlandığı görülür. Yayınlanan bu kitaplar yasaklanmış olsa da 1893'te yeniden düzenlenmiştir. Bu programa göre Tarih-i Umumi dersleri II. Abdülhamit iktidarına karşı gelen fikirler ortaya koyması sebebi ile programlardan çıkartılmıştır (Baymur, 1945: 11). Bununla birlikte Edebiyat tarihi dersi de ders programlarından kaldırılırken programa İslam tarihi dersleri eklenmiştir. Osmanlı Devletini modernleştirmek için çalışan II. Abdülhamit kendi hükümdarlığına zarar verecek olan bazı görüşlerin yerleşmesini önlemek amacıyla tedbirler almıştır. II. Abdülhamit'in yerleşmesini istemediği düşünceler arasında hürriyet, musavat, meşrutiyet, cumhuriyet, inkılap ve ihtilal gibi fikirler bulunmaktadır (Yinanç,1999:595).

Gelenen bu süreçte amaç Osmanlı Devleti'nin modernleşmesini sağlamaktır ve bu amaçla yazılan kitapların başında ilk akla gelen, Mizancı Murat'ın 1882-1883 tarihlerinde yayımlanan 6 ciltlik "*Tarih-i Umûmî*" kitabıdır. Mizancı Murat'ın "*Tarihi Umumisi*" ile Osmanlı Devleti'ne farklı bir tarih anlayışı yerleşmiştir. Yinanç'a göre: Mizancı Murat'ın bu eseri ile birlikte Avrupa tarihçiliği büyük oranda Osmanlı Devleti'ne girmiştir (Yinanç, 2011: 70). Mizancı Murat'ın "*Tarihi Umumisi*" diğer kitaplardan farklı bir eserdir. Bu farklılığa olaylar arasında analizlerde bulunması ve karşılaştırma örneklerinden yararlanarak medeniyetler üzerine karşılaştırmalar yapması söylenebilir. Mizancı Murat "*Tarih-i Umumi*" kitabının "Medeniyete Karşı Barbarlık" başlığı altında bulunan yazısında İslam ve Batı arasında karşılaştırmalar yaparak İslam ve batı arasındaki farkı örneklerle anlatmıştır. Cahilce ve düşmanca fikirler ona göre, Avrupa'da Ortaçağ tarihini anlaşılamaz ve açıklanamaz kılan unsurdur (Mizancı,1299: 235-236). "*Tarih-i Umumi*"nin diğer başlıklarında: "Avrupa'yı Dönüştüren Bir Olay Olarak Haçlı Seferleri, Ortaçağ Tasviri ve İslam Medeniyetine Yüklenen Misyon, Fransız İhtilali ve Özgürlük Fikrine Vurgu, Sömürgecilik Üzerinden Avrupa Medeniyetine Eleştiri, Çağdaş Dünyanın Tasviri ve Avrupa merkezci Dünya Kurgusundan Çıkış" gibi başlıklar yer alır (Yıldız, 2015:114-115-116). Genel olarak bakıldığında bu başlıklarda Avrupa ve İslam karşılaşması olduğu görülür. Murat Bey tarihinden başka "*Tarih-i Umûmîler*" de yayınlanmıştır ve bu "*Tarih-i Umumileri*" Hakkı Bey ve Ali Tevfik Bey yazmıştır. Kaleme alınan "*Tarih-i Umumiler*" daha önce yazılan Murat Bey'in "*Tarih-i Umûmî*"sine göre daha kısadır. Okullarda Tarih-i Umumî derslerinin müfredattan kaldırılmasına kadar Ali Tevfik Bey'in yazdığı 3 ciltlik kitap okutulmuştur. "*Zübdetü'l-Kıyas*" adlı bir umumî tarih yazmaya başlayan Abdurrahman Şeref Bey de eserini tamamlayamamıştır (Akçura,1932: 594-595).

Bu dönemde yazılan kitaplar hakkında görüş bildiren yazarlardan Akçura şunları ifade eder: "Padişah ve hükümet tarihi sevmeyenler ve tarihten korkarlardı. İleride biraz tafsilat ile anlatacağız ki, bu devirde bir aralık Umumî Tarih çok budandı, sonra mekteplerde okutulması men edildi; tarih kitapları eksiltildi; bazı tarih kitapları, polis tarafından toplatılıp han odalarına hapsedildi; rivayete göre bazıları da yaktırdı..." (Akçura,1932:578-595). Tarih derslerinin padişah denetiminde verildiği ve bazı bölümlerinin eksiltilerek anlatıldığı gözlenmektedir. Murat Bey tarihinin, yayınlanmasından sonra toplanıp zararlı belgeler olarak görülmesinde Fransız İhtilali'ne geniş yer verilmesi ve halkı etkilemesinin büyük rolü olmuştur (Akçura, 1932: 578-595). Fransız İhtilalinin yaymış olduğu milliyetçilik akımı çok uluslu İmparatorlukları etkilediği için Osmanlı Devleti de bu akımdan etkilenerek kitaplarda bu akımın etkisini engellemeye çalışmıştır.

Dört yıllık Sıbyan okullarında "Muhtasar Tarih-i Osmani" kitabı 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin yayınlanmasından sonra okutulmaya başlanmıştır. Bu kitapta vatan sevgisi gibi konulara özel bir önem verilmiştir (Safran, 2000: 71-78).

Abdurrahman Şeref Bey tarafından 1897 yılında basılan "*Tarih-i Devlet-i Osmaniye*" ve "*Fezleke-i Tarih-i Düvel-i İslamiyye*" kitabı da okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur (Sakaoğlu, 1991: 30). Bu kitapta yazar, diğer kitaplardan farklı olarak dipnotlar kullanmış ve olayları sebep sonuç ilişkisi ile anlatmıştır. Abdurrahman Şeref, tarihi olayları sebep-sonuç ilişkisi içinde almış, olayları eleştirmiş ve

özellikle tarihte iz bırakan insanların çeşitli özelliklerini eserlerine yansıtmıştır (Demiryürek, 1999: 67). Abdurrahman Şeref Bey tarafından yazılan *“Tarih-i Devlet-i Osmaniye”* isimli iki ciltlik ders kitabı Mekâtib-i Âliye’de okutulmak üzere yayınlamıştır. Kitap 423 sayfadır ve kitabın girişinde, okullarda tarih dersinin nasıl olması gerektiği ile ilgili kendi görüşlerini açıklamıştır. Tıpkı basımının yanı sıra, her sayfa sonuna sözlük, latin harflerine çevrilmiş ve günümüz Türkçesi ile sadeleştirilmiş metin eklenmiştir. Bu kitabın içeriği, Osmanlı’nın kuruluşundan 30 Mayıs 1856 Paris Antlaşmasına, Sultan Abdülmecit dönemine kadar olan Osmanlı Tarihidir. Eser, Tanzimat ilanı öncesindeki devlette meydana gelen kırılmaları, gerileyişi keskin bir dille anlatır. Tanzimat’ın ilanını, ıslahat olarak girişilen yeni düzenlemeleri bu kırılmayı telafi edecek tek çare olarak gören bir tarih görüşüyle yazılmıştır. Eser dil açısından son derecede dikkat çekicidir. Osmanlı Tarihini mükemmel bir şekilde özetlemektedir ve II. Abdülhamid’e dua ve şükran ifadeleriyle son bulur. Kitabın ikinci bölümü 5. ve 9. bölümlerden oluşmaktadır. Kitabın, beşinci bölümü Sultan III. Mehmet’ten başlayıp Paris Antlaşması’na kadar olan konuları ele almaktadır. Dokuzuncu bölümünde ise maarif, adliye, mülkî, askerî, merkezi idare, malî ve diğer devlet işleriyle ilgili konulardan bahsedilmiştir. Ayrıca Abdurrahman Şeref Bey yüksekokullarda öğretime elveriş kitapların olmadığını ifade etmektedir (Şeref,1315: 424-432).

II. Meşrutiyetle birlikte Osmanlı Devletinde tarih öğretiminde en önemli değişiklikler gerçekleşmiştir. Bu değişikliklerin bu dönemle beraber başlamasının sebebini eski yönetimin yasakladığı tarih merakı olduğu söylenebilir (Oral, 2006: 7). Tarih derslerinin ve kitaplarının basılma amacını belirleyici etkenler arasında özellikle 31 Mart olayından Balkan Savaşı’na kadar geçen dönem ve sonrasındaki siyasi gelişmeleri etkili olmuştur. Süreç içerisinde II. Abdülhamit’in hükümdarlığının son bulmasının ardından yazılan ders kitaplarında, Abdülhamit dönemi bir baskı rejimi olarak anlatılırken, 31 Mart olayı ise II. Meşrutiyet’e karşı yapılan gerici bir ayaklanma olarak ders kitaplarında anlatılır.

Düşünce ve fikir akımları da ders kitaplarında kendini göstermiştir. Milliyetçiliğin önemi Balkan savaşı sonrası ciddi olarak anlaşılmış, Türkçülük ise İslamcılık düşüncesi ile birleştirilerek farklı bir tarzda yayımlanan eserlerce topluma aktarılmıştır (Alkan, 2011: 158). Ders kitaplarındaki Fransız etkisi II. Meşrutiyet’le başlayan Batılılaşma hareketi doğrultusunda görülür. Örnek olarak bu dönemlerde yazılan ve Cumhuriyet döneminde de okutulan Ali Reşad’ın lise tarih kitabının büyük bir bölümü Avrupa ve dünya tarihine ayrılmışken, kalan kısmında ise Türk tarihinden bahsedilmesi bu durumu açıkça göstermektedir (Toprak, 2012: 240). II. Meşrutiyet’in ilan edilmesi ile beraber müfredattan kaldırılan tarih dersleri yeniden programa dâhil edilmiş ve yeniden tarih ders kitapları yazılmıştır. Okullarda okutulacak kitaplar konusu, yine önemli bir sorun olarak ortaya çıkıp cevap aramıştır. Bu dönemde Osmanlı ve İslam tarihlerinin yanı sıra Umumi tarih, Asr-ı Hazır tarihi, Siyasi tarih, Medeniyet tarihi, Türk tarihi, Milletler tarihi, Fransız ihtilali tarihi, Tanzimat ve Reform tarihlerini geniş şekilde anlatan kitaplar yayımlanmıştır. Toplumun genelinde saygı gören tarih dersi kitaplarının sayısında önemli bir artış görülmüştür. Örneğin: Ali Reşad *“Asr-ı Hazır Tarih”* adlı eserinde Avrupa ve ABD tarihinin yanı sıra Çin ve Japonya tarihlerini de inceleyerek anlatmıştır. Ahmet Refik ise üç cilt olan *“Tarih-i Medeniyet”* kitabını 1910 yılında kaleme almıştır ve insanlığın ilk ortaya çıktığı devirden başlayarak insanlığın tarihini anlatmıştır. Ahmet Refik kitabın anlatımında görsel ifadelerden de faydalanarak bilgiler vermiştir (Ahmet Refik, 1910:5).

Ders Kitaplarının Yazılması ve Basılması

Maarif Nezareti, kitap dağıtımını organize edip planladığı gibi, eyaletlerden de Maarif Nezaretine kitap talepleri gelmekteydi. Mizancı Murat’ın tarihinden sonra II. Abdülhamit Devrinde *“Umumi Tarih”* olarak, belli başlı bir iki eser ancak yayımlanabilmişti. Bunun birisi II. Meşrutiyet döneminde sadrazamlık görevi yapan İbrahim Hakkı Paşa’nın *“Umumi Tarih”* kitabıdır. İkincisi de Binbaşı Ali Tevfik Bey’in *“Tarih-i Umumi”*dir. 15 Şubat 1857 tarihli matbaa nizamnamesine göre basılacak olan kitaplar veya risalelerin basımı ancak nizamname de belirtilen şekilde incelendikten sonra mümkündü. Devletin hâkimiyetine ve devlete zarar verebilecek hususların tespiti için Meclis-i Maarif’in kitapları incelemesi gerekiyordu. İncelenen kitaplar uygun görülmesi durumunda basımına izin veriliyordu. Ayrıca basılan kitaplar içerisinde uygun olmayanların da toplatılmasına karar verilerek müfredattan kaldırılması sağlanıyordu. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin görevlerinden birisi okutulacak kitapların Osmanlıca diline çevrilmesi idi. Kitabın Osmanlıcaya çevrilmemesi durumunda beklenen faydanın sağlanmayacağı düşünülmüştü. Çünkü halkın anlaması için kendi dilinde kitapların daha etkili olacağı

açık ve netti. 1908 Nizamnamesinin kuralları doğrultusunda ders kitaplarının basılmasına ve döneme damga vuran isimlere bakacak olursa İlk önce Ali Reşad Bey'in olduğu görülür. Ali Reşad *"Tarih-i Siyasiye"* kitabını 1908'de, *"Türkiye ve Tanzimat"* kitabını 1910'da kaleme almıştır. Ali Reşad, kitaplarında Osmanlı Tarihi, Genel Tarih ve Siyasi Tarih derslerinden kitaplaştırılmış olan eserlerinde konuları ayrıntılı olarak anlatmaktadır (Ertürk, 2000: 212). Ali Reşad 54 telif ve tercüme eser yayınlamıştır. Ali Reşad, İbn Haldun'un görüş ve etkisindedir ki bu doğrultuda eserler vermiştir (Bayrak, 2003:138).

Ali Reşad, *"Mekteplerde Tarih Dersi"* isimli eserinde Tarih eğitimi hakkındaki görüşlerini dile getirerek tarih dersinin amaçlarını ve metotlarını ayrıntılı bir biçimde ortaya koymuş ve bunları şu sözlerle ifade etmiştir: *"Tarih ilk önce insanoğlunun akli düşüncesinden kaynaklanan merakını gidermek için okunur. Onun dışında insanların ve insanlardan oluşan toplumların geleceğini şekillendirmede, vatan sevgisi ile görev aşkı gibi duyguları uyandırmada önemli ölçüde etkilidir"* (Türk, 2016: 206-207). Yine ona göre gençlerin Avrupa'yı ve Avrupa karşısında düştüğümüz durumu tarih kitaplarından öğrenmesi oldukça önemlidir. Ali Reşad bu düşüncesini de şu sözlerle ifade eder: *"Çocuklarımız, Ülkemizin Avrupa'daki mevkiini, Avrupa'da ne gibi tehlikelere maruz kaldığını, gelecekte ne gibi ümitler besleyebileceğimizi, vatana karşı ne gibi vazife ile sorumlu olduğumuzu artık okul sıralarında iken öğrenmeye başlamalıdır"* (Cabalar, 2019: 49). Bu ifadelerle göre öğrencilere öğretilmesi gereken konular ders kitapları ile özellikle de tarih kitapları ile anlatılmalıdır. Devletin Avrupa karşısındaki durumunu anlamaları açısından bu durum oldukça önemlidir.

Yine önemli bir isim olan Ahmet Refik'e göre başarılar ve yaşanmış olan yenilgiler farklı bir dille tarihçiler tarafından anlatılmalıdır. Ahmet Refik *"Tarih Kitapları Tedrisat-ı Tarihîye ve Yeni Kitaplar"* adlı makalesinde milliyetçiliğin ve vatan sevgisinin eğitim hayatına yerleştirilmesinde tarih öğretmenlerine büyük görevler düştüğünü ve tarih dersi aracılığıyla bu duyguların öğrencilere anlatılabileceğini vurgulamıştır özellikle ders kitaplarının bu konuda önemli olduğu ve yeniden düzenlenmesinin gerekliliği üzerinde de durmuştur (Türk, 2011: 356). (Arıkan,1985:1593-1594).

Osmanlı devleti son döneminde ders kitaplarının basılması konusunda da büyük hassasiyet göstermiştir. Maarifi Umumiye Nezareti Mektubi Kaleminden Maarif Nezareti Celilesine ve Encümen teftiş kuruluna gönderilen resmi yazıda, basılacak olan kitapların elden geçirilerek basılması ve kurulan encümen tarafından onaylanarak nasıl olması gerektiği de belirtilmiştir. Bu çerçevede önemli kararlar alındığını arşiv belgelerini incelediğimiz zaman görmekteyiz (bkz. Ek-1) (B.C.A.HR. IM.00005.00009.001). Örnek verilecek olursa basılan kitaplarda Ermeni kelimesinin geçmesi üzerine de ilk basılan sayfalarında Vilayet-i Şahane'de hiç bekletilmeden, sayfaların yırtılarak Nezareti Celile'ye gönderilmesi yazı ile Maarif Müdürlerine bildirilmesi emir edilmiştir. Bu emirin orijinali şu şekildedir: *"(müsvedde nüsha) Mezkûr kitapların tab'ı sâniyelerinde "Ermenistan" ta'biri lafızlarının tayy edildiği, ledi'l-mu'âyene anlaşılmış ise de, ilk tab'ı olunan nüshada vilâyât-i şahânede bulunabilmesi melhûz olmasına binâen takayyüdat mütemâdiyen icrâsına o yolda nüshalar der-dest halde lafz-ı mezkûrî hâvi olan yaprak yırtılarak Nezâreti Celileye irsâli lazım gelecek ta'mimi Ma'ârif Müdürlerine iş'ârı (ve kendilerine) ferman edilmiştir."* (B.C.A.MF. MKT.00404.00004.001).

"Muhtasar-ı İslam Tarihi" ve *"Tarih-i Osmani"* isimli kitapların 2. basımında, Ermenistan kelimesinin kullanımının sakıncası anlatılmış ise de ilk basılan kısmın 12. sayfasının 6. satırında Ermenistan, ifadesinin tekrar edildiği görülür. Bu tekrar edilme durumu üzerine kitap Encümen-i Danış tarafından teftiş ve incelemeyden geçirildikten sonra Vilayet-i Şahane de bulunabilmesi için yeniden numaralandırılmıştır (B.C.A:MF. MKT.00404.00004.002.002). Belgenin orijinal çevirisinde bu durum şöyle ifade edilmiştir: *Tiblis Ma'ârif Muhasebe me'mûrunun işbû takrirâtında "Muhtasar İslâm ve Osmanî" tarihlerinin ilk tab'larının ermenistan ta'birini hâvi olan onaltıncı sahifesinin şak ve ihrâkı hakkında sebk eden emir ve iş'ârı âli-i asifâneleri mucibince icâb edenlere tebliğ etmiş ise de ba'demâ ta'biri mezkûrî hâvi şak edilmesi lazım gelen sahâifin ve program haricinde kalmış ve hark olunamamış ve i'âdeten takdîmi masârif-ı kesireye muhtac bulunmuş olan kitaplar hakkında istizân mu'âmele olunmuş ve hangi kitapda olursa olsun ta'biri mezkûrî hâvi bulunan sahâifin hark ve imhâsı ve program haricinde kalan kitapların orada hıfz olunması lüzumunun cevâben iş'âr buyurulması bâbında emir-ü ve fermân hazret-i men lehül-emrindir."* Arşiv belgesinden anlaşıldığı üzere Ermeni kelimesinin kitaplarda yazılması yasak olduğu için hangi sayfada geçiyorsa o sayfanın yakılarak imha edilmesi gerektiği belirtilmiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Osmanlı Devleti'nin son yüzyıllarında eğitim alanında çağın şartları doğrultusunda sürekli gelişmeler ve değişimler yaşanmıştır. Dönemsel olarak bakıldığında zaman Tanzimat döneminden başlayıp Cumhuriyet dönemine kadar gelen süreçte tarih öğretiminde de önemli değişikliklerin ve gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Dönemin siyasi görüş ve düşünceleri Tarih dersleri üzerinde etkili olduğu gibi bu görüş ve düşüncelerin basılan kitaplara da yansımaları kaçınılmaz olmuştur. Okutulan Tarih ders kitaplarında bazı ifadeler yasaklanırken bazı ifadelere ise genişçe yer verilmiştir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (1869) ile Tarih dersi ilk kez müfredata konularak okutulmaya başlanmıştır. Modern yükseköğretim kurumu olan Darülfünun 'da ise Ahmet Vefik Paşa'nın Tarih Felsefesi sohbetleriyle başlayan tarih dersleri daha sonra Nizamname ile Hikmet ve Edebiyat şubesinde daha düzenli hale getirilerek haftanın belli günlerinde ders programlarına eklenerek okutulmaya devam edilmiştir. Tanzimat döneminde okullarda okutulan Tarih dersleri ve kitapları "Tarih-i Osmani", "Tarih-i İslam", "Tarihi Umumi" adlarıyla yer almaktaydı. Osmanlı Devleti'nde genel olarak bakıldığında zaman Osmanlı ve İslam Tarihi genel tarih anlayışı olarak görülse de kitaplarda daha çok Osmanlı tarihine yer verilmiştir. Tanzimat döneminde okullarda okutulan Tarih derslerinde ve kitaplarında önemli değişiklikler olmuş ve Umumi Tarih konularına daha fazla yer verilmiştir. Asr-ı hazır dersleriyle Çağdaş Devletlerin tarihi ve Fransız İhtilali Avrupa siyasi tarihine etkileri kitaplarda yer almış ve dersler de özellikle işlenmiştir. Tanzimat döneminde yayınlanan gazete ve dergiler de tarih eğitimi için önemli kaynaklar olmuştur. II. Abdülhamit döneminde ise tarih kitaplarına ve tarih dersine sansür uygulandığı görülür ki bu durum karşısında tarih öğretmenlerinin sessiz kalmadığı ve öğrencilere yeni makaleler yoluyla fikirler aşıladığı bilinir. Türklerin varlığı ve İslam uygarlığının gelişmesine büyük katkıları olduğunu açıklamaya çalışan Ali Suavi'nin Ulum gazetesinde yayınlamış olduğu makale bunun en güzel örneğini oluşturur. II. Meşrutiyet'in gelmesi ile birlikte tarih dersleri okullarda serbestçe okutulmaya başlanmış ve II. Abdülhamit döneminin izleri silinmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nde önemli görülen fikir akımlarının da etkisini ders kitaplarında görülmesi kaçınılmaz olmuştur. Yayınlanan ders kitapları yakından incelendiğinde Osmanlılık Tanzimat döneminin, İslamcılık II. Abdülhamid döneminin ve Ulusçuluk ise II. Meşrutiyet döneminin ideolojisi olarak eğitim müfredatında topluma bu dönemde aktarıldığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Şeref, (1302), Tarih-i Devlet-i Osmaniye, C. 2, Karabet Matbaası
- Akpınar, Murat (2002), Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Eğitim, Yüksek Lisans Semineri, Konya.
- Akyüz, Yahya (2010), Türk Eğitim Tarihi, Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- Akçura, Yusuf (1932), Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair, Birinci Türk Tarih Kongresi, Maarif Vekâleti Yayınları, Ankara.
- Arıkan, Zeki (1985), Tanzimat'tan Cumhuriyete Tarihçilik , Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.6, İletişim Yayınları, İstanbul..
- Baymur, Fuat(1945), Tarih Öğretimi, Maarif Matbaası, Ankara.
- B.C.A.HR. IM.00005.00009.001.
- B.C.A.MF. MKT.00404.00004.001.
- B.C.A:MF. MKT.00404.00004.002.002.
- Bayrak, Orhan (2003), Osmanlı Tarih Yazarları, Milenyum Yayınları, İstanbul.
- Cabalar, Semih (2019), Meşrutiyet Döneminde Tarih Ders Kitaplarında Avrupa İmgesi, Yüksek lisans Tezi Edirne.
- Çapa, Musa (2002), İstanbul Darülmuallimini Tatbikat Mektebi'nde Tarih Dersleri , Türk Kültürü, sayı 4.İstanbul.

_____, (2004), Türkiye’de 1930 Öncesi Tarih Öğretimi, Toplumsal Tarih, sayı 129, İstanbul.

_____, (2005) Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tarih Öğretimi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu, sayı 29-30, Ankara.

İnanç, Mükrimin Halil (1999), Tanzimat’tan Meşrutiyete Bizde Tarihçilik, Tanzimat II, İstanbul.

İhsanoğlu, Ekmeleddin (1993), Darülfünun, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.VIII, İstanbul.

İhsanoglu, Ekmeleddin (1992), Tanzimat Döneminde İstanbul’da Darülfünun Kurma Teşebbüsleri 150. Yılında Tanzimat’tan Ayrı Basım, Ankara.

Demiryürek, Mustafa (1999), Devlet Adamı ve Tarihçi Abdurrahman Şeref Bey Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.

Erkan, Serdar (2017), Osmanlı Döneminde Tarih Öğreniminin Tarihçesi, C.6, sayı 17, Diyarbakır.

Ertürk, Bayram Eyüp (2000), Ali Reşat Bibliyografyası Denemesi, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi S.3 İzmir.

Koçak, Kemal (1998), Cumhuriyetten Günümüze Tarih Anlayışı ve Ortaöğretim Kurumlarında Tarih Öğretimi (1923-1992) Yayınlanmamış Doktora Tezi G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Kodaman, Bayram (1991), Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara.

Mizancı Mehmed Murad (1300), Tarih-i Umumi. C. 1, Mahmud Bey Matbaası İstanbul.

Oral, Mustafa (2014), Türkiye’de Romantik Tarihçilik, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.

Ortaylı, İlber (2008), Tarihimiz ve Biz Timaş Yayınları, İstanbul.

Özbaran, Salih (1992), Tarih ve Öğretimi, Cem yayınevi, İstanbul.

Özteke, Fahri (2006), XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Tarih Eğitimi, Yüksek lisans Tezi Konya.

Safran, Mustafa (2000), Türk Tarihi Öğretimi ve Meseleleri. Tarih Eğitimi ve Öğretimi, Buca Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara.

Sakaoğlu, Necdet (1991), Osmanlı Eğitim Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul.

Sarıkaya, Yaşar (1997), Medreseler ve Modernleşme, İz Yayıncılık, İstanbul.

Şimşek, Ahmet (2013), Geçen Yüzyılda Türkiye’de Tarih Dersleri, İstanbul.

Tekin, Zeki (1994), Tarih Eğitimi Hakkında Bir Vesika, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (Sosyal Bilimler), Cilt-I, Sayı: 1, Van.

Türk, İbrahim Caner (2006), Osmanlı Devleti’nde Tarih Eğitimi Doktora Tezi, Erzurum.

Tuncay, Mete (1977), İlk ve Ortaöğretimde Tarih, Felsefe Kurumu Semineri.

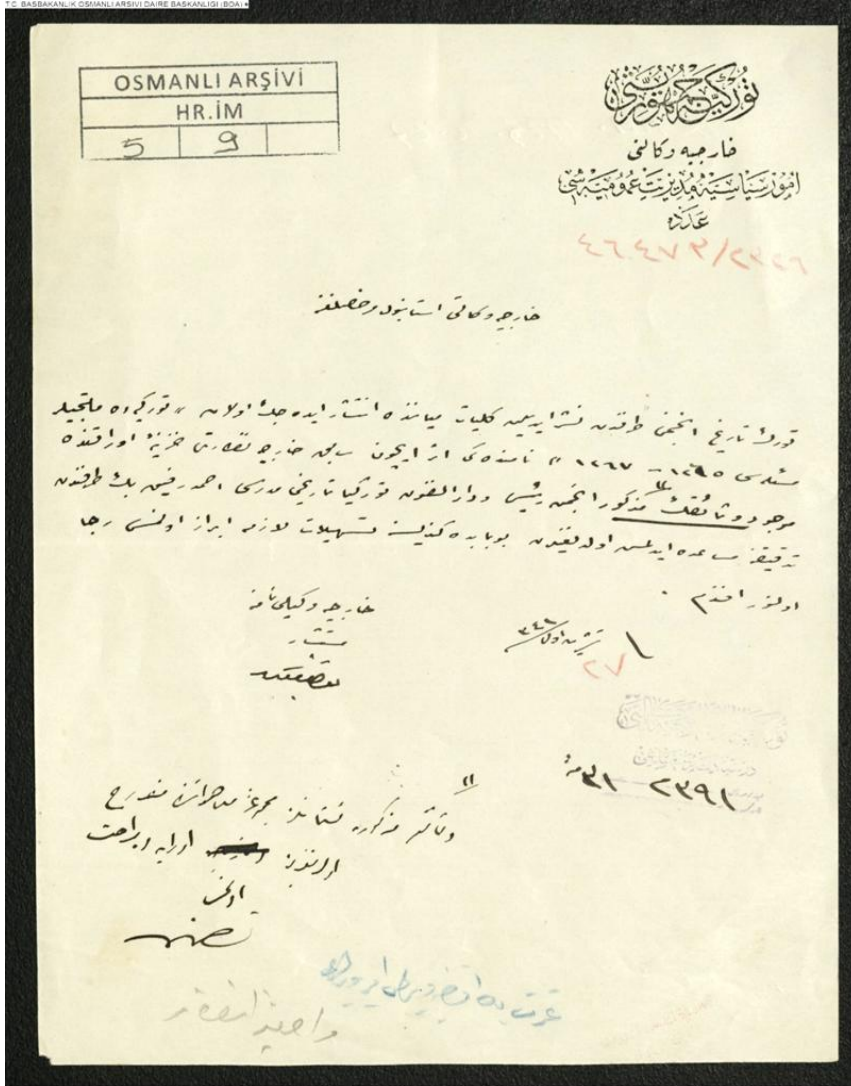
Toprak, Zafer (1989), “Ali Reşat, Pozitivizm ve Fransız Devrimi”, Tarih ve Toplum, Cilt:12, Sayı: 68, (54-56).

Yıldız, Emrah (2015), Osmanlı Devleti’nde Bir Dünya Tarihi Deneyimi: Mizancı Mehmed Murad ve Tarih-i Umumi’si, Mersin.

Yinanç, Mükrimin Halil (2011), Tanzimat’tan Meşrutiyet’e Kadar Bizde Tarihçilik. Milli Tarihin İnşası, A Şimşek & A. Satan (Haz.). İstanbul.

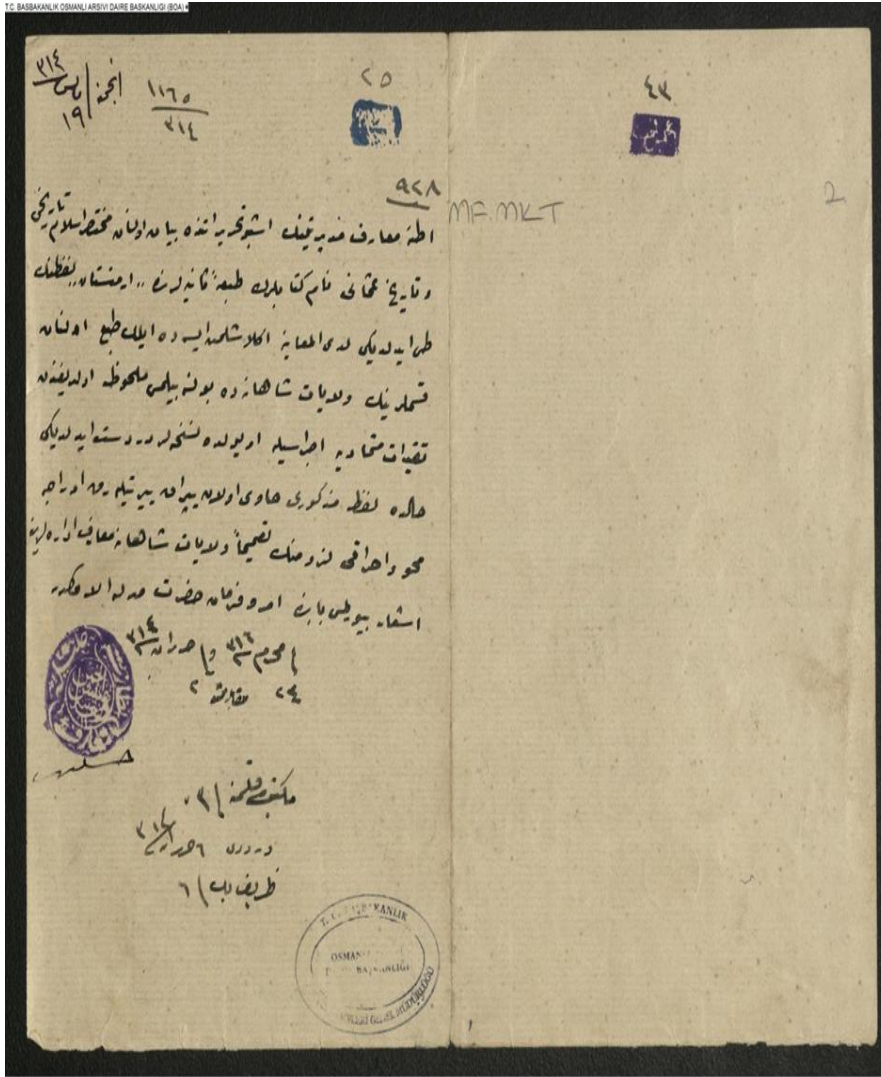
EKLER

Ek-1. Ders kitaplarının içeri konusunda Türk Tarih Encümeni tarafından Neşredilen külliyat, B.C .A HR.IM.00005.00009.001.

HR.IM.00005.00009.001

Ek-2. Yasaklandığı bildirilen Muhtasarı İslam Tarihi Kitabının hakkında verilen bilgi.
B.C.A.MF.MKT.00404.0004.003.

MF.MKT.00404.00004.003

Ek-3. Ahmet Vefik Paşa'nın "Fezleke-i Tarih-i Osmani" adlı kitabın içeriği. (Ahmet Vefik, 1302: 294-295).

۷۸۵	۲۹۴
اون ایشی قسّم تہّم فصل ثالث	فہرست فذلکۃ تاریخ عثمانی
۱۲۰	۲
فصل رابع	مقدمہ
۱۳۳	۷
اون ایشی قسّم سلطان محمد خان ثالث	فصل اول
۱۳۵	۸
اون سکریمی قسّم سلطان احمد خان اول	برہمی قسّم عہد عثمان غازی
۱۳۹	۱۲
اون طہوزیمی قسّم سلطان عثمان خان ثانی	ایکینچی قسّم عہد اورخان غازی
۱۴۷	۱۸
یکرمضی قسّم سلطان مصطفی خان اول	اوپچیشی قسّم عہد مراد خداوندگار
۱۵۲	۲۵
یکرمی برہمی قسّم سلطان مراد خان رابع	دردنیشی قسّم عہد سلطان یدرم ہاریدخان
۱۵۶	۳۱
یکرمی ایکینچی قسّم سلطان ابراہیم خان	بیشی قسّم تہّم فصل اول
۱۷۰	۳۵
یکرمی اوچیشی قسّم آوی سلطان محمد خان	فصل ثانی
۱۷۸	۳۷
یکرمی دردنیشی قسّم سلطان سلیمان خان ثانی	ایشی قسّم فاسلہ سلطنت
۱۹۶	۴۲
یکرمی بیشی قسّم تہّم فصل رابع	بدنیشی قسّم عہد چلبی سلطان محمد خان
۲۰۱	۴۷
فصل خامس	سکریمی قسّم عہد سلطان مراد ثانی
۲۰۷	۵۶
یکرمی ایشی قسّم سلطان احمد خان ثانی	طہوزیمی قسّم عہد سلطان محمد خان قانع
۲۰۹	۶۶
یکرمی بدنیشی قسّم سلطان مصطفی خان ثانی	اونیشی قسّم عہد سلطان ہاریدخان ثانی
۲۱۳	۷۳
یکرمی سکریمی قسّم سلطان احمد خان ثالث	اون برہمی قسّم تہّم فصل ثانی
۲۲۱	۷۷
یکرمی طہوزیمی قسّم سلطان محمود خان اول	اون ایکینچی قسّم عہد ہارید سلطان سلیم خان
۲۳۷	۸۶
اونوزنیشی قسّم سلطان عثمان خان ثالث	اون اوچیشی قسّم سلطان سلیمان خان قانوقی
۲۵۵	۱۰۵
اونوز برہمی قسّم سلطان مصطفی خان ثالث	اون دردنیشی قسّم سلطان سلیم خان ثانی
۲۵۹	۱۱۲
اونوز ایکینچی قسّم سلطان عبدالجید خان	
۲۶۸	
اونوز اوچیشی قسّم تہّم فصل خامس	
۲۷۳	
فصل سادس	
۲۷۹	
اونوز دردنیشی قسّم خامد کتاب	
۲۸۱	

Ek-4. Osmanlı Devleti Kuruluşundan 1923 Cumhuriyete kadar Okutulan Tarih Kitapları (Türk, 2016:169-172). (Çapa,2012:3-)

1. Ali Nazıma, Haritalı Küçük Tarih-i Osmani, İstanbul,1306.
2. Abdurrahman Şeref, Tarih-i Devlet-i Osmaniye, Karabet Matbaası, İstanbul 1315.
3. Hüseyin Hıfzı, Hülasa-i Tarih-i Osmani, İstanbul,1322.
4. Ahmet Vefik, Hikmet-i Tarih (dersinin hülasesi),İstanbul.
5. M.Saki, İcmal-i Tarih-i İslam,İstanbul,1329.
6. A.Nüzhet, İcmal-i Tarih-i Umumi,İstanbul,1328.
7. Ernest Lavisse, Çocuklar İçin Tarih-i Umumi, Çev:Kazım,İstanbul 1325.
8. Mehmet Abdülkadir, Çocuklarıma Küçük Resimli –Haritalı İslam Tarihi,İstanbul 1329.
9. Hayrullah, Devlet-i Osmaniye Tarihi, İstanbul.
10. İbnül Cevad Efdalüddin,Tarih-i Osmani Haritaları,İstanbul,1327.
11. Salih Zeki, Türk Tarihi, İttihad Matbaası, İzmir 1328.
12. Abdülkerim Nadir,Mükemmel ve Mufasssal Tarih-i Osmani Atlası,İstanbul,1331.
13. Ahmet Vefik, Fezleke-i Tarih-i Osmani,İstanbul,1287
14. İbrahim Necati, Yeni Osmanlı Tarihi, Âlem Matbaası, İstanbul 1309.

15. Salih Zeki Bey, Türk Tarihi, İttihad Matbaası, İzmir 1328,
16. Yusuf Rıza, En Kolay Tarih-İ Osmani, İzmir, 1329.
17. Ahmet Rifat, Muhtasar Resimli Tarih-i İslam, İstanbul, 1328.
18. A. Sabri Küçük, Küçük Tarih-i Osmani, İstanbul, 1327.
19. Mehmet Tevfik, Küçük Telhis-i Tarih-i Osmani, İstanbul, 1305
20. Selim Sabit Rehnüma-i Muallimin (Rüşdiyelerde okutulmak üzere) İstanbul, (1873)
21. İbrahim Hilmi, İbtidaiyye Atlası, Umumi Mekatib-i İbtidaiyye Öğrencisine Mahsus 2 harita, İstanbul, 1908.
22. Hüseyin Hıfzı, Hülâsa-i Tarih-i Umumi, İstanbul, 1908. (Mekatib-i Rüşdiye ve İdadilerde tedris edilmek üzere tertip edilmiştir.)
23. Ali Nüzhet, Yeni Küçük Osmanlı Tarihi, İstanbul, 1909, (Mekteb-i İbtidaiyye için)
24. Giridi Ahmet Saki, Muhtasar Osmanlı Tarihi, İstanbul, 1910.
25. Abdurrahman Şeref, Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye İstanbul, 1910. (Lise ders kitabıdır. Osmanogulları Devleti Tarihi Özeti)
26. Süleyman Hüsnü Paşa, Tarih-i Alem, Kurun-i Ula, Mekatib-i İbtidaiyyenin Birinci senesine mahsus, İstanbul, 1911.
27. Ali Reşad-Ali Seydi, Tarih-i Osmani, Mekatib-i Askeriye-i Şahaneye Mahsus, İstanbul, 1911.
28. Ali Reşad-Ali Seydi, Tarih-i Osmani, Rüşdiye İkinci Sınıf, İstanbul, 1911.
29. Diren Kelekyan, Tarih-i Siyasi, Mekteb-i Mülkiye ikinci-üçüncü senesine mahsus, İstanbul, 1911.
30. Ahmet Ferik Tek, Tarih-i Siyasi, Mekteb-i Mülkiye Birinci senesi için, İstanbul, 1911.
31. Mehmet Eşref, Tarih-i Umumi Dersleri, İzmir Darülmualinde okutulmuştur, İzmir, 1911.
32. Ahmet Mithat, Mufasssal Tarih-i Umumi, (Üniversite ders kitabıdır.) İstanbul, 1912.
33. Ahmet Refik, Muhtasar Resimli Tarih-i Osmani (Mekatib-i İbtidailere Mahsus) İstanbul, 1912.
34. İbnü'nüzhet Cevad, Ravza-i Tarih-i Osmani, (Mektab-i Rüşdiyede tedris olunmaktadır), İstanbul, 1328
35. Mahmut Esad, Tarih-i İslam, (Mekteb-i Rüşdiye için), İstanbul, 1912
36. Ahmet Reşit, Haritalı ve Resimli Mükemmel Tarih-i Osmani, (Umum Mektab-i İdadiyelerde Ters Edilmek üzere hazırlanmıştır), İstanbul, 1912.
37. Mehmed Zihni, Küçük Mekteplilere Umumi Tarih, Tarih, İstanbul, 1912.
38. Ahmet Rasim Resimsiz Küçük Tarih-i Osmani, İstanbul, 1912.
39. A. Reşad- Ali Seydi , Tarih-i İslam, (Mektab-i Rüşdiyenin birinci senesi için) , İstanbul, 1912.
40. İbnü'l Nüzhed Cevad, Tarih-i Umumi, (Mektab-i İbtidaiyye Devre-i Aliye ve Mektab-i Sultaniye Sunuf-i İbtidaiyye 5. ve 6. senelerine mahsustur) , İstanbul, 1912.
41. Mehmed Murat, Tarih-i Umumi, (Sultani mektepleri Kurun-i Vusta, Kurun-i Üla için), İstanbul, 1912.
42. Cevad İbn Nüzhet, Tarz Cedit Tarih-i Umumi, (Kurun-i Üla Umum-i Mekatib-i İbtidaiyenin İkinci senelerinde tedris edilmek üzere, İstanbul, 1912.

43. Ali Reşad,Avrupa ile münasebet-i Hariciyemiz Nokta-i Nazarından Tarih-i Osmani(Mülkiye birinci sınıf ders kitabıdır.)İstanbul,1913.
44. Ahmet Mithat, Tedris-i Tarih-i Edyan, (Darulfunu-i Osmani İlahiyat Şubesinde ve Medresetü'l Vaizinde Tedris edilmek üzere), İstanbul,1913.
45. Ahmet Mithat, Tedris-i Tarih-i Umumi,(Darulfunun dersleri),İstanbul,1913
46. İhsan Şerif, Cumhuriyet Çocuklarına Tarih Dersleri,İstanbul, 1926.
47. Ahmet Refik, Çocuklara Türk İstiklal Harbi,İstanbul,1929.